

Historické základy environmentalizmu a environmentálneho práva (XLVII.)

„Vznešené mesto (Kiš) narysovali a znamenite vybudovali, základy jeho položili bohovi veľkí...“

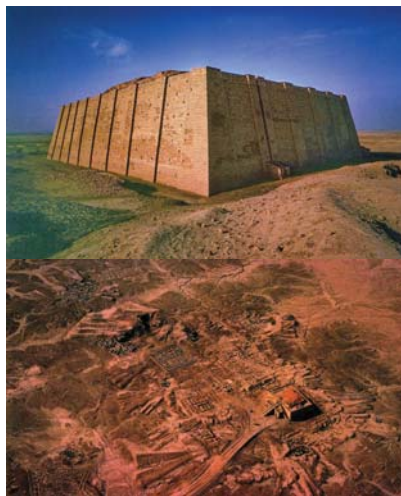
(Z babylonskej verzie *Legendy o Etanovi*, nájdenej v troskách Ninive)

Tam, kde sa prejavil v minulosti ľudský alebo prírodný ničivý faktor, meniaci natrvalo alebo dočasne životné prostredie na neživotné prostredie, ostali okrem nekropol/pohrebísk zvyšky zaniknutých sídiel, zväčša ako súčasť historických štruktúr krajiny, v ktorých dnes archeológovia nachádzajú kultúrne vrstvy a pamiatky po našich predkoch, resp. predchádzajúcich civilizáciách. Opustené sídla často tvoria už len zalesnené, zatrávnené, kamenné alebo sutinou pokryté návršia vo forme **sídliskových mohýl** alebo násypov iného tvaru, budovaných už od kamennej doby. Prevažne vznikli úmyselným navrhnutím skál, štrku a hliny na environmentálne vhodných a bezpečných miestach s postupným zvyšovaním vrcholovej plošiny až o niekoľko metrov troskami budov (najmä z nepálených tehál – adobe) a zariadení, ale aj odpadom, alebo v prípadoch ich ohrozenia nepriateľmi alebo prírodnými živlami ďalším dovezeným stavebným materiálom. Takéto pahorky dosahujúce výšku až 40 m nad okolitým terénom vznikli najmä na územiach starovekých civilizácií na Blízkom východe (*tell/til/tilá*), v Strednej Ázii (*tepe/depe*), Egypte (*kôm*), Turecku (*höyük*), Macedónsku (*tumba*), Tesálii (*magula*), ďalej na Balkáne, v Panónii i v strednej Európe, vrátane Slovenska. K najznámejším tellom v **IRAKU** patrí **Tell al-Ubaid** (dnes Abú Šahrain) na mieste Enkiho mesta E.RI.DU s 19 vrstvami osídlenia a 5 000 obyvateľmi, **Tell Uhajmir** s Tellom Ingharra na mieste Ninurtoho mesta KIS, **Tell Abú-Habba** na mieste Šamašovho mesta SIP.PAR, **Tell el-Medina** na mieste mesta BAD.TIBIRA, **Tell Bismája** na mieste mesta ADAB, **Tell Nabí Júnus** a **Tell Kuyunjik/Kujundžuk** na mieste mesta NINIVE, **Tell Asmar** na mieste mesta EŠNUNNA, **Tell Džócha** na mieste mesta UMMA atď. Osobitný význam má **Tell al-Mukajjar** (počiatky okolo roku 6000 prnl.) na mieste Nanarovho mesta UR, ktorý počas 3. dynastie opevnili hradbami (1 025 x 685 m). V jeho intraviláne stál zikkurat (na pôdoryse 62,5 x 43 m; vysoký 20 m) postavený z adobe a na povrchu spevnený vypálenými tehľami a asfaltom. Blízko Innaninho a Anovho URUKU (dnes **Tulul al-Varká**), ktorý už v rokoch 3500 – 2900 prnl. zaberá osídlenú plochu cca 250 ha s Domom nebies Eanna, leží **Tell Awayli/Avajli** so skladom zrna o výmere 200 m². Neďaleko už z halafského a obejského obdobia pochádza **Tell el-Obejd** s troskami zikkuratu (33 x 26 m), osídlený asi do roku 2500 prnl. (Halafská kultúra bola pomenovaná podľa **Tellu Halaf** – zvyšku aramejského sídla Guzana na syrsko-tureckom pohraničí pri rieke Chabur). **Tell/Tepe Gaura**, vzdialený 4 km východne od Chursábadu (pôvodne opevneného akkadskeho kráľovského mesta **Dūr-Sarru-Kén**), na základni 80 x 60 m dosahuje výšku 27 m s 20 kultúrnymi vrstvami, od Halafskej až po Akkadsú kultúru (pomenovanú podľa Akkadu). V jeho strede objavili zvyšky členenej veľkej kruhovej stavby s priemerom 19 m. Väčší **Tell es-Sauvân** (na pôdoryse 230 x 110 m; vysoký 3,5 m) osídlený už okolo roku 5500 prnl. obsahuje len 5 vrstiev najmä Samarskej kultúry, ktorej predchádzala Hassúnska kultúra (6500 – 6000 prnl.) pomenovaná podľa **Tellu Hassúna** (na 200 x 150 m; vysoký 7 m) s prvou hričarskou pecou. Z akkadskeho **Dūr-Kurigalzu** (dnes Akarkúf) s kassitskou kráľovskou rezidenciou ostal dodnes až 60 m

vysoký zvyšok zikkuratu. Neďaleko Bagdadu sa nachádza aj niekoľko tellov opevneného akkadskeho sídla **Dūr-Samsu-Iluna** (dnes Chafádži). Hlavné asýrske mesto **Aššur** (dnes Kalat Šarkán) spustošili babylonské a médske vojská v roku 616 prnl. po cca 1500-ročnej existencii. Rannú sumerskú históriu

Tell Kujundžuk – staroveké Ninive (Irak)

Tell Mukajjar – staroveký Ur a Zikkurat v Ure (Irak)

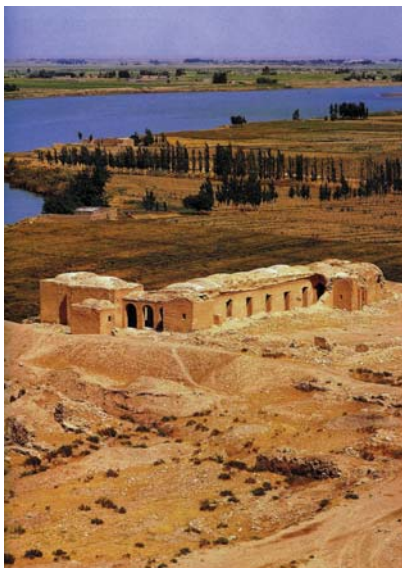
Tell Awayli (Irak)

Dūr-Kurigalzu (Irak)

dokladuje **Tell Džemdet Nasr** (dlhý 60 m, vysoký 6 m) súdobý s egyptskou Nakádou II. a maloázijskou rannou bronzovou dobou. Medzi ďalšie významné iracké sídliskové pahorky sa radí **Tell Chafádži** asi 15 km východne od Bagdadu, mezolitický **Kárim Šáhir** a **Tell Kal'at Džarmo** (na 90 x 140 m; vysoký 7 m) pri Kirkúku, **Tell Arpacija** dlhý 67 m a vysoký 5,5 m, v južnom medziriečí **Tell Ukajjir**. K najstarším epipaleolitickým natufským sídlam lovcov gaziel a zberačov obilia a strukovín na Eufrate (od 10. tisícročia prnl.) patrili napríklad **Abú Hurajra** a **Tell Mureybet**. O niečo mladšie (od 9. tisícročia prnl.) boli obce pastierov oviec východne od Tigrisu v podhorí iránskeho Zagrosu. Medzi staršie pastierske sídla odtiaľto sa radí iracký **Závi Čemi Šanidar** (od 11. – 9. tisícročia prnl.). Z **IRÁNU** ide napríklad o luristanský **Tepe Guran** so sedemmetrovou vrstvou neolitu s 18 horizontmi osídlenia, **Tepe Abdul Hosein**, poľnohospodársky **Ali Koš** s až 33 sídliskovými vrstvami. K ďalším tellom patria napríklad **Tepe Jahjá**, **Tepe Sabz**, **Tepe Núše Džan**, **Tepe Sarab**, **Tepe Giján**, **Tepe Feruchabad**. **Tepe Sialk** zahŕňa dve sídliskové mohýly vzdialené od seba 800 m, pričom severná s horizontmi I. – II. obsahuje 19 m vrstiev s 28 stavebnými fázami z obdobia 5. – 4. tisícročia prnl. a južná s horizontmi III. – IV. z 3. tisícročia prnl. Štvormetrová vrstva neolitu s troskami pravouhlých domov postavených z adobe tvorí základňu **Tepe Hissar** pri iránskom Damghane. V **TURKMENISTANE** **Namazga-Tepe** pri Kaachke zaberá plochu 70 ha. Vrstvy tejto sídliskovej mohýly vysokej 32 m pochádzajú zo 4. – 2. tisícročia prnl. Menší tell **Altyn-Depe** pri obci Meana (na 46 ha vysoký 22 m) predstavuje trosku sídla z 21. – 18. storočia prnl., ktoré charakterizovala centrálna štvorstupňová vežovitá budova (dlhá 26 m a vysoká 12 m) a plánovitá výstavba ostatných budov. Z **PAKISTANU** možno spomenúť sídliskovú mohýlu **Amrí** a **Kulli** pri meste Kolva, z **AFGANISTANU** trinásťvrstvový sídliskovú mohýlu **Mundigak**, severovýchodne od Kandaharu, osídlenú od 4. tisícročia prnl. Z územia Supani a Chate 6 600 osôb osídlilo urartské **Erebuni** (dnes Arin-berd pri Jerevane v **ARMÉNSKU**), založené Argišťim I. (780 – 760 prnl.). Kultúru štátu Urartu v 8. – 7. storočí prnl. dokladuje **Altintepe** a 30 m vysoký **Noršuntepe** (urartský Supani, antický Sophene), osídlený od eneolitu asi do 6. storočia prnl. Tento charakterizuje vyše 35 vrstiev (29 len z rannej doby bronzovej) a na jeho vrchole veľká palácová stavba o výmere 25,6 x 14,8 m (z 3. tisícročia prnl.), ktorú objavili počas prieskumu pred výstavbou priehrady na Eufrate pri Kebane. Neďaleko preskúmali **Korucutepe** a **Arslantepe**.

V **EGYPTE** dnes k najnavštevovanejším sídliskovým pahorkom určite patria **Kôm Ombo/Kawm Umbu** – pôvodne Sobekovo mesto Nubet/Embojet a **Tell el-Amarna** – pôvodne Achetaton/Akhenaten. Z ďalších tellov možno uviesť Vrch faraónov = **Tell el-Farain** (pôvodne starobylé Bútó), **Tell Basta** (pôvodne Pibaste/Búbastis), **Tell Mokdam** (pôvodne Leóntopolis), **Kôm el-Ahmar** (pôvodne starobylý Nechen/Hieracónpolis), **Kôm Dara** pri Manfolute, **Kôm el-Hisn**, **Kôm el-Dubbá**... V **IZRAELI** okrem uvedeného Jericha (dnešného **Tell al-Sultán** od 12. tisícročia prnl. do 4. storočia n. l., od 8. tisícročia za hradbami s 1 500 obyvateľmi) k najznámejším patrí Megiddo (**Tell el-Mutesellim** vysoký 20 m), vzdialený 30 km od Haify, osídlený od neolitu (4. tisícročia prnl.), opevnený za čias kráľa Šalamúna a zničené Asýřanmi v roku 733 prnl. Asýřania v tom istom roku zničili aj mesto Hazor/Chasorea/Hazatu (o rozlohe 92 ha), ktorý dnes pripomína už len **Tell el-Quedah/Kedah** **Tell Vakkás**.

Tell Charirí – staroveké Mari (Sýria)

V doline Jordánu vystupuje nad terén 30 m vysoký pahorok po bývalom meste Pella, známom už v 14. storočí prnl. pod názvom Pihilum. Do tohto mesta, ktoré sa rozvíjalo už v bronzovej dobe, sa nasťahovali kresťania z Jeruzalema po židovskej vojne v rokoch 66 – 70 n. l. Jeho ďalší rozvoj skončil vysídlením obyvateľstva po nástupe arabskej vlády (zanikla aj macedónska Pella, údajne hlavné mesto a rodisko Alexandra Veľkého Macedónskeho). Po pelišskom Aškalóne pred 8 000 rokmi ostal Tell el-Chadra, po amorejskom Lakíši/Lachiši Tell ed-Duvejr. Ak nerátame osídlenie v okolí vrchu Karmel, po najstarších sídlach v Palestíne ostali napríklad aj Tell Eli, Tell Asvad, Gaza, Munhatta, Bejsamím. V JORDÁNSKU na okraji Ammánu objavili zvyšky mesta Ajn Ghazzal (z 8. – 6. tisícročia prnl.). K najvyšším tellom v SÝRII patria Tell Brák (na ploche 800 x 600 m) vysoký 40 m so zvyškami veľkého paláca (111 x 93 m), ktorého vonkajšie múry dosahovali šírku 10 m a vnútorné múry 2,2 – 3,3 m. Súčasťou tohto tellu sú aj vrstvy halafskej a obejdskej kultúry (6000 – 4300 prnl.) asi mesta Navar/Nagar. V Tile Barsip (Tell Achmar) objavili hypogeum dlhé 5,4 m a vysoké 2 m. K výnimočným archeologickým objavom patrí Tell Charirí, ktorí predstavuje

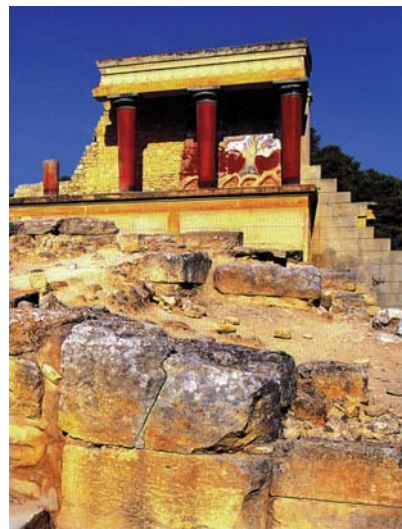

Ugarit – kolíska našej abecedy (Sýria)

Tell Brák (Sýria)

zvyšok zaniknutého mesta/mestského štátu Mari (už okolo roku 3000 prnl.). Len jeho palácový komplex (vyše 150 miestností s 26 m dlhou trónnou sálou) v čase spustošenia mesta babylónskym Chamurapim v roku 1760 prnl. zaberá plochu viac ako 2 ha. Sýrsky Tell Mardich (900 x 700 m, výška 13 m) bol v mladšej bronzovej dobe (2100 – 1600 prnl.) známy ako mesto Ebla, Tell Mišrifa ako Katna, Tell Nebi Mend ako Kádeš/chetitská Kinza, Tell Ašara ako Terka, Tell Rifa'at/Erfad ako aramejský Arpád (na 250 x 233 m vysoký 30 m). História už v súvislosti s vývojom písma a abecedy spomenutého mestského štátu Ugarit (dnes Ras Šamra) sa viaže na tell vysoký 18,5 m na rozlohe 35 ha (osídlený od 7. tisícročia prnl do zániku osídlenia okolo roku 1200 prnl po zemetrasení a požiari v 14. storočí prnl.), ktorý objavil roľník roku 1928. Pri Damasku sa nachádza na ploche 150 x 175 m Tell Ramad (od 7000 prnl.), na sýrsko-tureckých hraniciach Tell el-Džudaide/Džudajda vysoký 30 m. Blízko sýrskych hraníc v ohybe rieky Orontes sa v TURECKU nachádza aj Tell Ačana – v minulosti starobylé mesto Alalach s mohutnými trojitými hradbami. Jeho výskum uskutočnil C. L. Woodley v rokoch 1937 – 1949, ktorý tu odkryl 17 vrstiev od medenej doby až po zánik roku 1194 prnl. počas vlády Asýřčanov. Sídlišková mohyla Alaca Hüyük (asi staroveká Arinna) v Anatólii bola permanentne osídlená od mladšej kamennej doby po otomanské obdobie. Predpokladá sa, že 25 m vysoký Tell Beycesultan pri meste Mentese, osídlený od neolitu (5. tisícročia prnl.) a obsahujúci 40 vrstiev, mohol byť v 2. tisícročí prnl. hlavným mestom štátu Arzava. Unikátnym náleziskom sa stal dvojtelový Čatal Hüyük neďaleko mesta Konya, objavený roku 1958, na ploche 13 ha s hrúbkou vrstiev 17 m, dokladujúcich spojitost kultúr paleolitických lovcov a poľnohospodárov. Výskum medenej industrie sa uskutočnil najmä na jej neďalekom nálezisku, ktoré predstavuje skupina troch tellov Can Hasan (cca od roku 8. – 7. tisícročia prnl. osídleného asi 3 000 rokov). Z tohto obdobia pochádza aj Ašikli Hüyük, Suberde, neolitický a eneolitický „kultúrny most do Európy“ Hacilar pri Burdure, na CYPRE od roku 8100 prnl. Choroikittia s dvojítmymi ochrannými múrmi (180 m a 60 m) o hrúbke 2,5 m a výške 3 m. Pri Adane preskúmali kilikijský Karatepe. Pahorok Gözlükule pri meste Tarsus osídlený od neolitu po obdobie nástupu islamu obsahuje 32-metrovú kultúrnu vrstvu. Obdobne 25 m vysoký Yümük Tepe/Soguk Su Tepe (180 x 200 m) pri prístave Mersin, osídlený od roku 6300 prnl. asi do roku 1500 n. l., odkrýva vyše 33 horizontov. 20 m vysoký múr lemoval Kanéš (chetitský Náša – dnes 19 m vysoký tell Kültepe na ploche 550 x 450 m) a jeho palácový komplex na 13 ha – sídlo kráľa Anittu, 20 km severovýchodne od Kayseri pri obci Karahöyük. Jeho súčasťou bola aj kolónia asýřských obchodníkov s obchodmi a skladmi – karum (emporium). Už predchetitský Alisar Hüyük nad meandrom rieky Kizil Irmak predstavuje asi ruiny mesta Ankuva alebo Kuššaru; Yassi Hüyük neďaleko Ankary trosky Gordionu (od roku 2500 prnl.), bývalého opevneného hlavného mesta Frýgie, ktoré obsadili Kelti a v roku 189 n. l. zničili Rimania. Neďaleko jazera Van sa nachádza Tiki Tepe; jazera Urmia Tepe Seavan a Yanik Tepe. Pri severnom toku Eufratu, neďaleko Karchemiša, za zmienku stoja Kurban Hüyük, Lidar Hüyük a Hassek Hüyük. Pahorok Hisarlik pri Čanakkale je dnes na základe výskumov H. Schliemann a jeho nástupcov svetoznámy ako Trója (homérsky Ilios/Ilion), ktorá ovládala Dardanelský prieliv. Osídlili ho okolo roku 3000 prnl. V rámci 9 vrstiev (miest) tu určili 46 stavebných fáz a v siedmej vrstve z obdobia 1360 – 1100 prnl. až 1,5 m hrubé sídliskové deštrukcie. Napríklad okolo roku 1250 prnl. Tróju VI. postihlo zemetrasenie. To zničilo v roku 1304 aj mesto Halikarnassos (Bodrum), založené okolo roku 900 prnl., ale aj okolo roku 3000 prnl

Minojské hlavné mesto Knóssos na Kréte (Grécko)

sumerské – urucké opevnené mesto pod Taurami – dnes Hassek Hüyük. GRÉCKE Poseidónovo mesto Heliké (2500 – 1000 prnl.) po zemetrasení zaliali tsunami. Ukazuje sa, že hlavné minojské mesto Knóssos (existujúce už okolo roku 2000 prnl.) na Kréte nezničil výbuch sopky Théra (Santorini) v roku 1628 prnl. Pravdepodobne o jeho zánik, ako aj o úpadok ďalších krétskych miest, sa pričínili Mykénci. Dokazujú to napríklad nálezy ich písma (B), ktoré nahradilo krétske písmo (A), resp. pôvodné hieroglyfické a fonetické písmo. V Grécku k známejším tellom patrí Argi Magula (pôvodná Argissa) v Tesálii pri meste Larissa. Sídliškový pahorok Lerna (180 x 160 m) na pobreží Argoského zálivu zahŕňa mohyly o priemer 19 m z materiálu zničenej mohutnej jednoposchodovej opevnenej palácej stavby z rokov 2283 – 2041 prnl.

„Sipparu, mestu prastarému, ktoré Pán všetkých zemi (Enli) pre vzácnosť jeho potopou nezaplavil, navzdory šamašovi hradbu si zničil a rozvalil jej základy... Mesto Dér v pustatinu si premenil, ľudí, ktorí v ňom prebývali, vytrhal si ako trstinu...“

(Mýtus o Errovi, spísaný Kabit-il-Mardukom asi rok po morovej epidémii – mýtánu v roku 765 prnl.)

RNDR. Jozef Klinda

Tell Mardich – staroveká Ebla (Sýria)

Trója (Turecko)